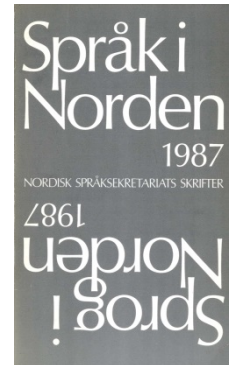

Sprog i Norden

Titel: Nye ord i nordisk
Forfatter: Einar Lundeby
Kilde: Sprog i Norden, 1987, s. 62-69
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Nye ord i nordisk

Av Einar Lundeby

En spesiell type ordbøker

Kan en ordbok være morsom? De fleste vil vel spontant svare nei og mene at noe tørrere enn lange ramser av ord neppe fins. En ordbok bruker vi til å finne opplysninger om ett ord av gangen: ortografien, bøyningen, betydningen – eventuelt motsvarigheten i et annet språk. Ordbøker egner seg ikke til å leses side for side!

Men kanskje det fins unntak? Nylig møtte jeg en mann som sa at han holdt på å lese en ordbok fortløpende – fordi han hadde stor glede av det! Det var *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. Og hvorfor var den morsom å lese?

Det spesielle ved en nyordsbok er at den avspeiler en epoke gjennom de ord som er blitt aktuelle i tidsrommet. I dette tilfellet gjelder det altså etterkrigstida. Nye oppfinnelser og nye produkter, nyheter i sport og friluftsliv, nye ideer i samfunnslivet, nye fenomener i kunst og kultur – alt dette har fått språklige uttrykk som fins samlet i en nyordsbok for perioden. De som har levd i denne tida, må føle en gjenkjennelsens glede ved mange av disse ordene – kanskje vekkes det minner om den første gangen de møtte ordet. Så det er godt mulig at andre enn min omtalte venn kan lese flere sider i strekk av en nyordsbok uten å kjede seg!

Det var tilfeldig at det var ordboka over nye ord i *svensk* min venn var kommet over. For i årene 1982–86 har alle de tre sentralnordiske språkene fått sine nyordsbøker. Foruten den svenske fra 1986 foreligger *Nye ord i dansk 1955–75* (1984) og *Nyord i norsk 1945–1975* (1982). (At den danske starter registreringen seinere, skyldes at den danske språknemnda først kom til i 1955.)

Bakgrunn

Nyordsbøkene er altså et fellesnordisk tiltak, og er en av de viktigste fruktene av nordisk språksamarbeid etter krigen. Inn-

samlingen av nye ord begynte etter en felles nordisk plan i 1954. I februar det året ble det første nordiske språkmøtet etter krigen holdt. Møtestedet var Oslo, og deltakere var representanter for Nämnden för svensk språkvård, for Norsk språknemnd og for de to språknemndene i Finland; dessuten møtte to observatører fra Danmark, som enda ikke hadde fått noen språknemnd. Formålet med møtet var det sjølsagte: å styrke det nordiske språkfelleskapet så langt det var gjørlig.

På møtet holdt professor K. G. Ljunggren (Lund) foredrag om "nordisk samverkan vid upptagandet av nya ord". Han konstaterte at det iallfall var ett punkt på det nordiske språkrøktsprogrammet som det syntes å være full enighet om: "samgående i fråga om nya ord".

Tanken bakom var nok at kunne en få en slags styring med de nye ordene, kunne en sørge for at de ble fellesgods i de nordiske språkene og dermed styrke enheten.

Ljunggren framholdt som en første forutsetning for et slikt "samgående" at en for hvert språk registrerte de nye ordene som dukket opp. Neste steg ville så bli å studere det materiale som var kommet inn, med sikte på å få samme ord i bruk i alle tre språk.

Møtet var helt enig i Ljunggrens synsmåter, og vedtok en resolusjon som sier:

"Utsiktarna för ett nordiskt samarbete på språkvårdens område förefaller gynnsamma när det gäller ordförrådet. . . . Det är av intresse att härvid möjligheten prövas att vinna största möjliga överensstämmelse mellan språkbruket i de olika nordiska länderna."

Dermed kom arbeidet i gang med å samle og registrere nye ord, samme år i Norge og Sverige, og året etter i Danmark. Og denne virksomheten har vært drevet kontinuerlig inntil denne dag. Resultatet er de tre ordbøkene, som gir et enestående innblikk i språkernes vekst og utvikling i disse årene.

Omfang og opplegg

I utgangspunktet var det meningen at bøkene skulle følge samme regler for ordutvalg, omfang og redigering. Som de foreligger, er de likevel blitt forskjellige på mange punkter, noe som gjør

sammenligninger mellom dem vanskeligere. Det hadde vært å ønske at redaksjonene hadde planlagt mer sammen, så de kunne ha oppnådd større enhet.

Omfanget er blitt svært ulikt. I den svenske boka utgjør sjølve nyordsmaterialet 220 sider, i den norske 300 sider, mens det i den danske er på hele 520 sider (alle med 2 spalter). Av dette kan ikke sluttes noe om antallet nye ord i hvert språk. Danskene har ikke fått flere nye ord i tidsrommet enn de andre – tvert imot viser det seg ved nærmere ettersyn at den danske boka inneholder færre oppslagsord enn de andre. Den norske ordboka opplyser at den inneholder 7000–8000 ord, den svenske at den har ca. 7500, mens den danske kan beregnes til å ha 4500–5000 ord.

Hovedårsaken til at den danske boka er blitt så tykk, er den metoden danskene har valgt for å gi ordforklaringer. De lar nemlig ordene få sin forklaring ved sitater, og gir redaksjonelle definisjoner bare "Hvis betydningen ikke fremgår klart af citatene". Derfor er sitatene flere og lengre enn i de andre bøkene, og ordartiklene blir tilsvarende lengre. Metoden har den fordel at et nytt ords betydning ikke låses fast og avgrenses av en ordboksredaktør før ordet har stabilisert seg i språket. Men den har sine åpenbart svake sider også. Hvis en bruker raskt vil finne ut hva et nytt ord egentlig betyr (og det vil det ofte være tvil om), så må han pløye gjennom en rekke sitater, og den slutning han derav kan trekke om ordets betydning, vil likevel ikke alltid bli helt klar. Ta f.eks. uttrykket *stiv overlæbe*, karakterisert som 'bill(edlig) brug' og med hovedsitatet "bankkassereren med stiv overlæbe så forbløffet og afvisende ud, hvis folk sagde de havde fået en tikroneseddel for meget". En leser må spørre seg: Hva er det for en sinnstilstand den stive overleppa markerer? Han er neppe blitt særlig klokere av dette sitatet. – Den norske og den svenske boka har definisjoner av hvert ord, den svenske ofte bare det og ingen belegg. Det kan ikke nektes at den svenske boka dermed blir den mest praktiske å bruke hvis en er ute etter et ords betydning. Til gjengjeld blir nyanser i bruken bedre belyst ved sitatene i den norske og især i den danske boka.

Det har naturligvis vært et problem å bestemme hvilke ord som skulle få komme med i ordbøkene. På teknikkens og industriens områder dukker det ustanselig opp mange nye ord; noen blir værende innenfor sitt trange fagmiljø, andre trenger inn i all-

mennspråket. Ordbøkene har fulgt det prinsippet at et ord måtte være kommet en god del i bruk i allmennspråket dersom det skulle tas med. Men avgjørelsene her har måttet bygge på skjønn.

Alle bøkene har med datering av det første belegget, noe som er helt naturlig når det er *nye* ord som registreres. Men i grunnen vet en aldri sikkert om det første belegget en har funnet, virkelig er den første gang ordet ble brukt i språket. Bare en sjelden gang opptrer det nye ord som har en absolutt sikker tidsgrense bakover ('terminus ante quem non'). Det er tilfellet med ordet *sputnik*, som en med sikkerhet kan si ikke forekom i nordiske språk før høsten 1957 da sovjeterne foretok den første satellittoppskytingen.

Det norske og den svenske boka gir også i en viss utstrekning råd om ordvalget, idet de sier at en 'heller' bør bruke ett ord enn et annet. Mest er det råd om å velge et hjemlig ord heller enn et nytt fremmed. Den danske boka er ytterst tilbakeholden på dette punkt – i tråd med den tradisjonelle danske forsiktigheten ved språknormering. Som eksempel kan vi ta ordet *abstrakt*, som har fått en ny bruk som substantiv; alle bøkene har registrert det og forklart det. For norsk og svensk blir det tilrådd "heller" å bruke "sammendrag, referat" – i den danske føres bare opp 'resumé' som oversettelse, uten forslag om 'bedre' ord.

Et viktig punkt i ordartiklene – ut fra planleggingen av bøkene som et nordisk tiltak – er opplysningene til slutt under hvert ord om den (eventuelle) motsvarighet i de andre språkene. Det er nær sagt det eneste punktet hvor ordbøkernes nordiske sikte eksplisitt tilkjennegis. Det må glede ethvert nordisk hjerte å se hvor mye nytt språktilfang som er blitt samnordisk, men redaktørene har kanskje iblant tatt på forskott et samsvar som ikke er blitt realisert. Det står f.eks. i den svenske boka under *dator* 'no(rsk) dator' – men fenomenet heter (dessverre!) i norsk bare *datamaskin* (og i dansk *datamat*). De ulike navnene på denne nye maskintypen er nettopp et eksempel på at "samgåendet" om nye ord kan svikte.

Fremmed og hjemlig

De nye ordene og betydningsvariantene kan deles inn i slike som er hentet utenfra, og slike som er dannet på hjemlig grunn.

Lånegodset

Det fremmede ordstoffet er i stor utstrekning *direkte lån*, dvs. ord som er tatt opp i sin fremmede skikkelse, f.eks. i alle tre språk *stress*, *screening*, *playboy*. Men *oversettelseslån* er også tatt med, dvs. ord eller uttrykk som er dannet av eget språkmateriale for å gjengi fremmede ord, f.eks. *kroppbygging* (norsk og svensk) etter 'body building', *ansiktsløftning* etter 'face-lifting' (alle tre språk). Endelig har vi en slags nye lån når et eksisterende ord får en utvidelse av sin betydning ved at en ny bruk hentes utenfra, det er de såkalte *betydningslån*. Alle tre språk har f.eks. fått verbet *fryse* utvidet til også å bety 'tanse en film ved et bestemt bilde' ('fryse et bilde') etter engelsk *freeze*.

Hvor kommer de nye ordene fra? Alle ordbøkene opplyser om opphavet til de nye lånene, og har lister over hvilke ord som kommer fra hvert av de långivende språkene.

Alle vil vel på forhånd være klar over at det meste av det nye i ordforrådet kommer fra engelsk. Ordene er litt forskjellig sortert på listene, så det er ikke helt lett å foreta en sammenligning, men om en summerer alle slags lån, kommer en til at det for norsk er tatt med ca. 950 lån fra engelsk, derav ca. 550 direkte lån, for dansk er tallene henholdsvis ca. 1200 og 400, og for svensk er ordene av engelsk opphav ca. 1500, derav ca. 330 direkte lån. Optellingen er altså noe usikker, men tallene gir en pekepinn om omfanget av engelsk påvirkning på nordisk i vår tid. Ulikheten i antall skyldes delvis ulike kriterier for opptak i bøkene; de tre språkene er nok omtrent like utsatt for den engelske påvirkningen, men det er mulig at svensk er litt mindre tilbøyelig enn de to andre språkene til å ta opp direkte lån. Det ville være interessant å få en undersøkelse av de tre språkenes villighet til å akseptere det fremmede.

I sammenligning med flommen av engelsk blir tilsigene av ord fra andre språk beskjedne. Fra *tysk* nevner listene 76 lån til dansk, 37 til norsk og 78 til svensk. Når det gjelder *fransk*, har dansk hentet 37 ord fra dette språk, norsk 52 og svensk 50. Det er interessant at vi nå over hele Norden får omtrent like mange lån fra fransk som fra tysk. – Fra mer eksotiske språk kommer bare en og annen glose drivende: fra portugisisk *tanga*, fra russisk *gulag*, *troika*, *sputnik*, *astronaut*, fra japansk *judo*, *karate*.

Fra nordisk synspunkt er det ett spørsmål som særlig trenger seg på overfor denne registreringen: Er det stort sett de samme ordene som er tatt opp i de tre språkene? Noen statistikk som viser hvor mye likhet det er i lånene, er ikke utarbeidd, og det ville kreve mye arbeid å få den i stand. Men det inntrykk en får ved et mer overfladisk gjennomsyn, er at likheten i opptak av lånord er iøynefallende. Noe annet var heller ikke å vente ettersom de tre land har gjennomgått den samme tekniske, sosiale og kulturelle utvikling og har mottatt de samme impulser utenfra. Det er et gledelig trekk ved utviklingen sett fra nordisk synsvinkel at de nye ordene ikke synes å øke avstanden mellom de nordiske språkene, men snarere minsker den ved at prosenten av fellesord øker.

Av spesiell interesse i nordisk perspektiv er låning innbyrdes mellom dansk, norsk og svensk. Den har ikke noe stort omfang, men noen lån passerer da grensene – særlig én vei! *Svensk* har gitt 101 ord til norsk, 71 ord til dansk + 44 tilfeller av "mulig påvirkning". *Dansk* har levert 14 ord til norsk, men bare 7 til svensk. *Norsk* har hatt minst avsetning: 16 ord har danskene overtatt, svenskene bare 2 eller 3. Den språklige påvirkningen internt i Norden går altså i hovedsaken én vei: fra svensk til de to andre språkene – noe som ikke kan forundre ettersom Sverige har vært det dominerende landet i den perioden ordbøkene dekker – økonomisk og kulturelt. Nordmenn og dansker kan nok beklage mangelen på balanse i utvekslingen, men for forkjemperne for det nordiske språkfelleskapet er det jo positivt at så mange svenske ord og uttrykk blir samnordiske.

Hjemlig ordlagning

Tross alt er størsteparten av de nye ordene dannet av hjemlig materiale. (Til det hjemlige regnes da også fremmede ord eller affikser som er lånt tidligere og innforlivet med det egentlig nordiske.) Blant de nydannede ordene er de fleste sammensetninger.

Ser vi nærmere på disse sammensetningene, er det påfallende hvordan visse ord og ordelementer er blitt særlig populære, som førsteledd eller annetledd. Også når det gjelder utvalget av slike orddanningselementer, er det en merkelig parallellitet mellom de

tre språkene. Noen eksempler kan nevnes: *pakke*- (f.eks. *pakkeløsning*), *nær*- (*nærbutikk*, *nærdemokrati*), *-senter* (*ungdoms-senter*), *-forskning* (*fredsforskning*). Til å danne nye adjektiv er *-bevisst*, *-ferdig*, *-fri*, *-vennlig*, *-villig* særlig vanlige, f.eks. *prisbevisst*, *gryteferdig*, *strykefri*, *atomfri*, *kundevennlig*, *smørevillig*.

Også orddannelse med prefikser og suffikser har foregått i ganske stor utstrekning. Mange substantiv er f.eks. dannet med *anti*-, *gjen*-, *multi*-, *mini*-, *sam*-, *tele*-, *øko*-, og særlig mange med suffiksene *-bar*, *-isk* og *-istisk*. Den hyppigste dannelsesmåten for nye verb er å legge infinitivendingen til et substantiv eller adjektiv, så får en f.eks. *booke*, *køe*, *sjefe*, *stresse*. Som en ser, er mange av nydannelsene en blanding av egne og fremmede elementer.

Målsetningen og resultatet

Det er naturlig til slutt å minne om det som nyordsinnsamlingen siktet mot: å tjene som grunnlag for samnordisk språkrøkt. Når det hittil innsamlede materiale nå ligger foran oss i tre ordbøker, er det rimelig å spørre: Er det blitt et resultat som svarer til forventningene hos språkmøtet i 1954? Er ordbøkene tjenlige hjelpemidler i arbeidet for "samgående i fråga om nya ord"?

Først vil jeg svare med å peke på den betydning ordbøkene har i og med dokumentasjonen av det store samsvaret i tilveksten av nye ord. Både i innlåning av fremmede ord og i orddannelse på egen grunn har det vist seg at de tre nordiske språk går merkelig likt. Det skyldes naturligvis at samkvemmet mellom landene tross alt er livligere enn før. Situasjonen for det nordiske målstrevet er neppe så mørk som mange av oss i pessimistiske stunder har trodd! Og det bør stimulere til fortsatt innsats!

Jeg nevner også at ordbøkene sjølsagt kan tjene det praktiske formål som fremmedspråklige ordbøker ellers har: En kan lære hvert av de nordiske språkene å kjenne i sin dagsaktuelle form ved å studere nyordsbøkene.

Endelig *kan* de tjene til å øke fellesskapet i ordforråd. Hvert av språkene har noen nyttige nydannelser som de andre to med fordel kan ta opp. Hver ordbok inneholder en liten "ordskatt" som kan berike de to grannespråkene. For eksempel har svensk (og muligens dansk) fått ordet *nybrutalism* 'riktning inom arki-

tekturen kännetecknad av ej överklädda konstruktionselement, oputsade ytor o.d.' Norsk burde jo ta opp ordet; det er nok av 'nybrutale' bygninger i Norge, men språket mangler ord for fenomenet! – Norsk har ordet *penneglipp* 'noe feilskrevet' (engelsk 'slip of the pen'). Det mangler i dansk og svensk, iallfall i ordbøkene – ville det ikke være et nyttig ord å ta inn? – Dansk byr på morsomme ord som *dåselatter* "... ved dåselatter forstår man de bifallsytringer ... som følger efter hvert nummer i visse TV-programmer" og *moseskurv* "Let flettet babykurv med sødt indtræk". Det er ikke usannsynlig at de ville slå an i norsk og svensk hvis noen ville lansere dem!

Kanskje kan disse eksemplene (blant mange av samme art) stå som eksempler på det denne anmeldelsen begynte med: Nyordsbøker kan være morsom lesning!

Til slutt skal nevnes de personer som har gjort hovedinnsatsen og fortjener hovedæren for at de nordiske språk nå kanskje er best utstyrt i hele verden med ordbøker som er helt à jour:

For den danske ordboka er det Pia Riber Petersen under medvirkning av Jørgen Eriksen, for den norske har Vigleik Leira ansvaret, og den svenske er blitt til ved et samarbeid i Svenska språknämndens sekretariat mellom Ulla Clausén, Catharina Grünbaum og Birgitta Lindgren, under ledelse av Bertil Molde.